

Viimeisten kolhoosien katveessa

Ronan Hervouet: *A Taste for Oppression – A Political Ethnography of Everyday Life in Belarus*. New York, Oxford: Berghahn, 2021. 254 s. ISBN: 978-1-80073-025-0. (Alkuperäinen: *Le Goût Des Tyrans. Une Ethnographie Politique Di Quotidien En Biélorussie*. Lormont: Le Bord de l'eau, 2020. 281 s.)

Onko ihmisarvoinen elämä mahdollista diktatuurissa? Tätä pohtii ranskalainen tutkija Ronan Hervouet tuoreessa kirjassaan arkielämästä Valko-Venäjällä, sen kolhoosien hallitsemalla maaseudulla. Hän keräsi aineistonsa vuosina 1999–2013, julkaisi ensin vuonna 2009 kirjan *Dacha Blues* Valko-Venäjän kesämökeistä ja kymmenen vuotta myöhemmin tässä esiteltävän kirjan elämästä maaseutupaikkakunnilla kollektiivitulojen tarjoaman toimeentulon varassa. Jälkimmäisen julkaisun mottona on Alexis de Tocquevillen lause kirjassaan *Demokratia Amerikassa* (1835–40): ”*The love of order is confounded with a taste for oppression*” – rakkaus kuriin ja järjestykseen on aina yhteydessä sortoon. Tämä ajatus tuli kirjoittajan mieleen katolisen papin mietteestä Mosarin kylässä vuonna 2005: ”Monet puhuvat demokratiasta ja sen semmoisista asioista. Niin, kyllähän demokratia on hyvä asia, sitä en kiistä, mutta kuka on sanonut, että demokratia tarkoittaisi kurittomuutta?”

Valko-Venäjä on ainoa eurooppalainen maa, jossa on säilytetty sosialismin aikana syntynyt maatalouden kolhoosijärjestelmä. Kirjan aiheena ei kuitenkaan ole maataloustuotanto tai kylien elämä sinänsä, vaan se, miten yhteiskunnan valtajärjestelmä ja paikallisen elämän arkiset käytännöt kytkeytyvät monisyiseksi kokonaisuudeksi. Hervouet’n mukaan järjestelmä vaatii ihmisiltä lojaalisuutta vallan haltijoita kohtaan, mutta tarjoaa heille samalla sellaisen elämänmuodon, jonka he voivat hyväksyä. Ennen kaikkea se antaa heille määrättyjä toimintavapauksia, joita ei säätele eliitti vaan paikallinen moraalikoodisto.

Tutkijan lähtökohtina ovat kriittinen suhtautuminen totalitarismi-paradigmaan ja historian näkeminen alhaalta, ihmisten arkipäivästä käsin. Hän hyväksyy Alf Lüdtken näkemyksen, että yksilöiden ja auktoriteettien suhdetta hahmo-

tettaessa on hylättävä ajatus, että yhteiskunnan tasapaino saavutetaan vain aseilla ja tankeilla tai sitten ideologisella aivopesulla. Sosiaalisen sopimuksen tai gulassikommunismien tarjoaminen yhteiskunnan tasapainon selitykseksi on sekin Hervouet’n mielestä liian yksinkertaista. Sen mukaanhan yhteiskunnan järjestys voidaan saavuttaa maan johtajien tarjotessa materiaalisia etuja kansalaisille, jotka eivät demokratian puuttuessa pääse osallisiksi vallan käyttämisestä. Pohtiessaan omaa tulkintaansa hän nostaa esiin solidaarisuuden ja yhteisöllisyydentunteen.

Hervouet tutkii paikallista arkipäivää vapaa-muotoisilla haastatteluilla eri puolilla Valko-Venäjää. Haastatteluista ammennetut pienet tarinat kertovat siitä, miten yhteiskunnan lait ja määräykset kietoutuivat yhteen paikallisten tapojen ja normien kanssa. Aineisto on kerätty huomattavasti ennen viime vuosien mielenosoituksia eikä siis käsittele niitä eikä niiden tukahduttamista maan väkivaltaakoneiston avulla. Analyysi osoittaa kuitenkin syitä siihen, etteivät mielenosoitukset levinneet juurikaan maaseudulle. Maaseudunkin tilanne on varmasti muuttunut kaupunkien mielenosoitusten ja poliisiväkivallan seurauksena. Näitä muutoksia Hervouet pohtii vuoden 2021 artikkelissaan *Slavic Review* -lehdessä.

Tutkimuksessa on lyhyt, mutta valaiseva johdanto Valko-Venäjän talousjärjestelmään, jota presidentti Aljaksandr Lukašenka on nimittänyt ”markkinasosialismiksi”. Termi takautuu Roi Medvedevin mukaan jo puolalaisen taloustieteilijän Oskar Langen mallinnuksiin vuosina 1936–1937, jolloin hän yritti yhdistää marxilaista analyysiä uusklassisen talouden teoriaan. Samansuuntainen ajattelu on vaikuttanut Kiinan, Vietnamin ja Kuuban talouden kehittelyihin, ja erityisesti Kiinan kokeilut ovat puolestaan vaikuttaneet Lukašenkaan. Jälkisosialistisen talouspolitiikan pulmana on se, miten markkinoiden avaaminen takaisi sekä tehokkaan talouden että tuotetun vaurauden oikeudenmukaisen jaon. Tuntuu oudolta, että oikeudenmukaisuus sisältäisi Lukašenkan kaltaisen päättäjän ajatteluun, mutta näin asia taitaa ainakin jollain tasolla olla. Lukašenkan mukaan valtion on oltava voimakas voidakseen taata markkinoiden sosialistisen

luonteen. Tämä tarkoittaa vahvaa, autoritaarista valtiota ja hierarkkista valtajärjestelmää, jonka takuumiehenä on presidentti itse. Tämä ajattelu on ohjannut myös maaseudun hallintaa, joka onkin presidentin ominta aluetta, hänen uransahan lähti kolhoosijohtajan tehtävästä.

Esittelen seuraavassa Hervouet'n pohjalta joitain valkovenäläisen markkinasosialismin tuloksia ja sitä, miten järjestelmä on toiminut alhaalta, arjen tasolta käsin katsottuna sekä lopuksi sitä, miten kolhoosikylien moraali ja talous kytkeytyvät yhteen ylläpitääkseen kylissä hyväksytyä elämänmuotoa.

Vielä vuonna 1990 peräti viidennes maan työvoimasta oli maataloudessa. Työvoima on sittemmin supistunut ja tuotanto kasvanut. Maatalouden romahdus oli toki 1990-luvun alussa samantapainen koko Neuvostoliiton alueella, Valko-Venäjänkin tuotanto putosi ensin vuoden 1990 tasolta neljässä vuodessa 23 %. Maa toipui kuitenkin nopeasti ja alkoi viedä maataloustuotteita ennen kaikkea Venäjälle. Vuonna 2011 tuotanto ylitti vuoden 1990 tason jo 18 prosentilla. Maa vei voita, juustoa, maitoa ja pellavaa. Elintarvikevienti oli maan koko viennistä vuonna 2013 peräti 18 %. Elinolot maaseudulla kohentuivat. Ongelmiakin kuitenkin riitti. Suurista investoinneista huolimatta palkkataso on maataloudessa alhainen (75 % maan keskiansioista v. 2013), tuotantokustannukset ovat korkeat verrattuna Länsi-Eurooppaan, koneet reistailevat, työkuri on huono ja uusien markkinoiden löytäminen muualta kuin Venäjältä on epäonnistunut. Venäjän markkinat ovat olleet pelastusrenkas Valko-Venäjälle, mutta myös kahle. Kun Venäjäksi on onnistunut tehostamaan omaa maataloustuotantoaan, on viennin jatkuminen Venäjälle nykyisessä mitassa epävarmaa. Valko-Venäjä on liukumassa yhä riippuvaisemmaksi naapurimaansa poliittisista päätöksistä. Tämän päätelmän Ukrainan sodan aikainen yhteistyö Venäjän kanssa on nyttemmin vahvistanut.

Maaseutua on Valko-Venäjällä kehitetty neuvostonostalgian hengessä. Kun maan pohjoiset naapurit Liettua ja Latvia purkivat kollektiivisen maataloutensa, Valko-Venäjä säilytti sen erinäisten juridisten käänteiden kautta lähes ennallaan. Maatiloja on toki yhdistetty yhä suuremmiksi yksiköiksi, aivan kuten tapahtui läpi Neuvostoliiton historian. Maaseudun modernisointia on tavoiteltu rakentamalla ”agrikaupunkeja”. Tämäkin termi tuli käyttöön jo Nikita Hruštšovin aikana. Tavoitteena on ollut tarjota nykyaikaisia asuntoja rakentamalla maatilan keskuskylään kerrostaloja ja palvelujen keskittymä. Neuvostotradition mukaan on otettu käyttöön myös

vuosittaiset *subbotnikit* eli talkootapahtumat ja herätetty henkiin kansanperinteen merkeissä järjestetyt juhlat.

Hervouet'n tekemät haastattelut osoittavat, että Lukašenkan hallinto on saanut tukea maaseudulta. Mikä saa kylien ihmiset ja pienipalkkaiset työntekijät tukemaan järjestelmää, vaikka he itse hädin tuskin tulevat toimeen? Osaselitys on se, että he tulevat hyvin köyhistä oloista – paikoista, joiden yli sota on jyrännyt monet kerrat ja jo pelkkä ruoan ja perusturvallisuuden saaminen täyttää keskeiset toiveet. Matkustelu ja shoppailu eivät kaikkia kiinnosta, mutta järjestelmä antaa heille myös muita mahdollisuuksia leventää leipäänsä.

Oman palstan viljely tarjoaa omavaraisuutta elintarvikkeista, ja tuotteiden myyminenkin on mahdollista. Kylissä asuu myös eläkeläisiä ja muita, jotka tarvitsevat tilapäisiä työntekijöitä viljelypalstojen kyntämiseen ja polttopuiden valmistamiseen. Alkoholin valmistus ja myynti on muodollisesti laitonta, mutta monille se tarjoaa sivutuloloja. Myös kollektiivinen omaisuus tarjoaa työntekijöille mahdollisuuden materiaaliin etuihin ja palveluihin. Kolhoosilta sen työntekijät saavat vuokrata edullisesti viljelymaata, vuokrata traktoria ja ostaa siemenviljaa. Myös yhteisen omaisuuden kohtuullinen varastaminen kuuluu hyväksytyihin käytäntöihin. Eräs kyläseppä kertoi, että ”Kolhoosilla jokainen varastaa. Koska jokainen varastaa, voi jokainen myös kontrolloida muita. Ihmiset varastavat polttoainetta, mutta he varastavat myös siemeniä.” Haastattelu tukee Alena Ledenevan jo vuonna 1998 tekemää analyysiä neuvostotalouden *blat*-järjestelmästä. Varkaus voi perustua sanattomaan sopimukseen, yhteisymmärrykseen työntekijöiden ja johtajien kesken. Traktorin käyttö yksityisellä palstalla käy pänsä ennen työvuoron alkamista, jos esimies kääntää pänsä ja katsoo toisaalle. Sadonkorjuun aikana työntekijät voivat ehkä saada ottaa (luvatta) säkillisen perunoita kotitalouteensa. Kolhoosin säännöt kieltävät tämän, mutta kaikelle on ymmärrettävä moraalinen perustelu: työntekijöiden perhe tarvitsee lisätuloja ja elintarvikkeita, ja hehän omistavat kolhoosinsa. Venäjän Karjalassa törmäsin vastaavaan ilmiöön. Haastattelemamme yksityistetyin sovhoosin johtaja kertoi tuolloin avoimesti, että traktorinkuljettaja ottaa ”tietenkin” polttoainetta jonkin verran omaan käyttöönsä, koska hänen palkkansa on kovin pieni. Tämä tapahtui vuonna 2004, kymmenisen vuotta neuvostojärjestelmän romahtamisen jälkeen. Sosialismille ominainen tapa ei ollut tuolla tilalla vielä muuttunut, Valko-Venäjällä käytäntö näyttää yhä jatkuvan.

Kirja käsittelee kolhoosin resursseja, alkoholin ja prostituution vaikutusta, marginaaliin ajautuneita ihmisiä, vuorovaikutussuhteita kylän ja kolhoosin yhteisössä, Stalinin ajan vaikutusta nykyisyyteen, *subbotnikin* herättämistä henkiin ja kyläyhteisössä vallitsevia arvoja. Lopulta kirjoittaja hahmottaa henkilötyyppiä, jotka eivät sopeudu kollektiivin tahdittamaan elämään eivätkä halua antaa omaa panostaan sen tueksi. Hän nimeää kolme tyyppiä, joiden näkemykset ja teot haastavat kollektiivien taloudellista ja moraalista olotilaa: voitontavoittelijat, laiskurit ja moralistit (s. 179–192). Voitontavoittelijoihin kuuluvat ne, jotka käyttävät asemaansa rikastuakseen itse. Yhteisen omaisuuden varkaus ei sinänsä ole voitontavoittelua. Sellaiseksi se katsotaan vain, jos se tapahtuu muiden kustannuksella yhteistä etua ajattelematta ja uhkaa siten yhteisön solidaarisuutta. Myös osa kolhoosin johtajista kuuluu varkauden joukkoon. Maan johto on ollut valmis asettamaan rajoja korruptiolle myös johtajien osalta. Heitä vastaan on nostettu syytteitä ja heitä on rangaistu.

Laiskurit eivät halua osallistua yhteisiin töihin. Jotkut heistä ovat jopa hyväntekeväisyyden kohteena. Heistä alkoholistit ovat suuri ja ongelmallinen ryhmä. Alkoholistin voi erottaa töistä, mutta ongelmana on maaseutua vaivaava työvoimapula. Erotettu työntekijä saa taas töitä kunhan hänen päänsä on selvinnyt. Hän voi siirtyä toiselle kolhoosille tai autella eläkeläisiä polttopuun teossa. Usein hän kuitenkin palaa parin päivän päästä takaisin työhönsä, josta on juuri saanut potkut, koska muitakaan työntekijöitä ei ole näköpiirissä. Tämä on yksi syy ankaraan työkuriiin – työnjohto päättyy toisinaan käyttämään fyysistä väkivaltaa rankaisuna, koska muita tehokkaita rankaisukeinoja ei ole käytössä.

Voitontavoittelijat ja laiskurit ovat ”moraalitomia”, mutta heidän lisäksi on moralisteja, niitä, joiden moraalit poikkeaa paikallisesti omaksutusta. Moralismia on kahdenlaista. Kaupunkilaisten materialistista moraalit välittävät maaseudulle muun muassa mökkiläiset. Lisäksi ovat poliittisen opposition edustajat ja ihmis-oikeusaktivistit. Paikallisesta näkökulmasta moralistien ajattelutavat ja asenteet vaarantavat niitä edellytyksiä, joihin ihmisten toimeentulo perustuu.

Hervouet hahmottaa näillä henkilötyypeillä niitä haasteita, joita tämän päivän kolhoosilaiset kohtaavat Valko-Venäjän maaseudulla. Ottaessaan kantaa vieraisiin moraalikäsitteisiin, kyläläiset luovat ja vakiinnuttavat omaa käsitystään hyväksyttävistä teoista ja asenteista, hyvästä maailmasta ja sen edellyttämästä moraalista. Kir-

joittaja päättyy pohtimaan Edward P. Thompsonin ja James C. Scottin kehittämää moraalitalouden teoriaa. Hervouet (s. 201) kiteyttää moraalitaloudellisen ajattelun kiinnostuvan ennen kaikkea kahdesta seikasta: yleisestä käsityksestä siitä, mikä on reilua tai epäreilua taloudellisissa asioissa ja millainen on johtajien ja johdettavien suhde. Ensimmäinen seikka tarkoittaa myös sitä, millaisia periaatteita hyvän elämän pitää noudattaa. Niitä ovat ennen kaikkea oikeudenmukaisuus, arvokkuus ja kunnioitus (eng. *justice, dignity, respect*). Tavalla tai toisella maaseudun asukkaat voivat saavuttaa nämä periaatteet huolimatta omista niukoista lähtökohdistaan. Tämä moraalinen maailma on uhattuna sekä sisältä että ulkoa, ja sen säilymiseen tarvitaan suoja-toimenpiteitä. Tässä kohden Hervouet on nähäkseni erityisen kiinnostava.

Säilyttääkseen omanarvontuntonsa alhaisten palkkojen oloissa on maaseudun asukkaan kyettävä hankkimaan lisätuloja. Tämä tapahtuu mm. varastamalla kollektiivin – siis hänen itsensä – omaisuutta. Tämä on sisäinen uhka järjestelmälle, sillä se johtaa ajoittain ylilyönteihin, vaarantaa kohtuullisen tasa-arvon toteutumisen ja vaatii tasapainoilua. Varastaminen on johtajien joka tapauksessa hyväksyttävä, koska näin kolhoosilaiset voivat säilyttää arvokkuutensa. Toisaalta moraalit uhkaavat paikallisista normeista piittaamattomat ja niitä rikkovat ihmiset. Ajoittain syntyvä epäjärjestys vaatii toimenpiteitä ja kurinpitoa sekä johtajilta että johtajien johtajilta.

Huomattakoon, että se maltti ja kärsivällisyys, jotka vallitsevat Valko-Venäjän maaseudulla, ovat valinta, jolle on järkisyitä. Se ei ole vain maaseudun perinteistä konservatiivisuutta eikä myöskään hallitsevan valtioideologian aiwope-sun tulosta. Maaseudun asukkaiden kannalta on usein paras vaihtoehto säilyttää heille turvallinen maailma. Takaahan se materiaalisen perusturvallisuuden, joitain vapauksia ja paikallisen moraalit omaksuman oikeudenmukaisuuden toteutumisen. Hervouet päättää moraalitalouden pohdinnan lainaukseen Didier Fassinilta: ”moraalitalous kykenee selittämään, miten järjestelmä voi harjoittaa riistoa rikkomatta paikallisia oikeudenmukaisuuden periaatteita vastaan”.

Palataan vielä Mosarin kylään. Hervouet teki sinne neljä matkaa haastatellen myös paikakunnalle vuonna 1986 muuttanutta katolista pappia, joka pyhitti elämänsä ehtoon alueen kaunistamiseen, alkoholismien kitkemiseen ja uskonnollisen elämän elvyttämiseen. Hän kunnosti hautausmaan ja kävelyteitä, puiston urheilukentän; hän rakennutti kukkulalle 25 metriä korkean ristin ja kannusti asukkaita tuo-

maan sille kulkevan tien varteen oman ristinsä. Lähiseudulla on kylä, jolle Napoleonin Venäjältä pakenevat sotilaat antoivat nimeksi Pariisi – näin ainakin kerrotaan. Tässä kylässä olevan kukkulan laelle pappi rakennutti 30 metriä korkean ”Eiffel-tornin” ja senkin huipulle ristin. Hän keräsi lahjoituksina pyhimyksiä esittäviä patsaita ja perusti myös useampia museoita kertomaan talonpoikaisesta elämästä.

Papin ansiosta kylästä on tullut merkittävä matkailukohde Valko-Venäjällä. Hänet itsensä tunnetaan hyväntekijänä, jonka ansiosta Mosarin kylä on saanut huomiota koko maassa esimerkiksi henkisten arvojen kohottamisesta. Tämän hyväntekijän elämään kätkeytyi kuitenkin salaisuus toisen maailmansodan ajalta, jolloin hän eli Liettuassa: hänen kerrotaan ilmiantaneen liettualaisia, jotka vastustivat neuvostovaltaa. Ehkä hän haki teoillaan sovutusta tapahtuneelle. Valko-Venäjällä tätä asiaa ei kuitenkaan tunnettu eikä tutkittu. Hervouet käsittelee Mosarin kylää ennen kaikkea osoittaakseen, miten moraalisen, poliittisen ja taloudellisen järjestyksen vuorovaihtus voi toteutua. Autoritaarista poliittista valtaa ei voi pönkittää vain materiaalisilla eduilla, joita kansalaisille jaetaan. Järjestelmä tarvitsee myös moraalisen oikeutuksen ja kirkonmies osallistuu tässä tapauksessa tuon oikeutuksen vahvistamiseen.

Valko-Venäjää on tutkittu vähän, vaikka se sijaitsee keskellä Eurooppaa. Kirja valaisee

kolhoosikylien elämää, ihmisten asenteita ja toiminnan mahdollisuuksia. Mutta kertooko se yleisemmin Valko-Venäjän yhteiskunnasta tai peräti muistakin entisistä sosialistisista maista? Tätä sopii lukijan pohtia. Kaiken kaikkiaan moraalitalous on mielenkiintoinen tulkintamalli. On uskottavaa, että sen piirteitä oli jo Neuvostoliitossa kollektiivisen maatalouden aikana, ja miksei moraalitalous vaikuttaisi nyt sosialismin jälkeisissä yhteiskunnissa, paikoin vahvistuneena, paikoin haalistuneena.

Odotellessamme aikaa, jolloin Valko-Venäjällä pääsee vapaasti liikkumaan, kannattaa ehdottomasti lukea tämä kirja. Moraalitalouden käsitteen tuominen paikallisyhteisöjen tutkimukseen on kiinnostava haaste yhteiskunnan muutoksen pohtijoille ja tutkijoille. Kirjan voi kuitenkin lukea myös ilman syvempää teoreettista tuntemusta, sillä runsaat haastattelut antavat mainion kuvan arkisista toiminnoista ja elämästä Valko-Venäjän kylissä.

Ronan Hervouet on Bordeaux’n yliopistosta, jossa sijaitsee Ranskan sosiologian oppi-isälle, Émile Durkheimille omistettu keskus. Tämä työskenteli siellä 15 vuotta sosiaalifilosofian virassa aina vuoteen 1902 asti – aikana, jolloin sosiologiaa ei vielä ollut virallisesti olemassa. Durkheimin perintö näkyy Hervouet’n tutkimuksessa.

Leo Granberg

Energian poliittiset aineellisuudet

Margarita M. Balmaceda: *Russian Energy Chains. The Remaking of Technopolitics from Siberia to Ukraine to the European Union.* New York: Columbia University Press, 2021. 421 s. ISBN 978-0-231-55219-6.

Seton Hallin yliopiston kansainvälisen politiikan professori Margarita Balmaceda on tutkinut Venäjän ja Itä-Euroopan energiapolitiikkaa kahden vuosikymmenen ajan. Hänen tuorein kirjansa jatkaa luomalla monitieteisiä yhteyksiä eri energiamuotojen aineellisuuksiin ja niihin kytkeytyvään valtaan. Aineellisuuden voi ymmärtää monin tavoin. Tässä kirjassa aineellisuutta lähestytään eri energiamuotojen fyysikaalisten ominaisuuksien ja logistiikan kautta. Kirjan keskeinen pyrkimys

on sitoa yhteen teknisten ja luonnontieteellisten piirteiden kuvaus osaksi politiikan tutkimukseen nojaavaa vallan analyysiä.

Vertailu öljyn, maakaasun ja hiilen välillä on hyvin perusteltu. Kirjan pääkysymys on, miten Venäjän energian vaikutus on kyennyt kytkeytymään osaksi eurooppalaisten valtioiden poliittisia kerrostumia. Metodologisesti kirja nojaa etnografiaan. Balmaceda on tehnyt kenttätutkimusta tuotantoketjun varrella vuosina 2011–2014, mutta taustoittaa vuosia 1990–2020 myös laajemmin. Kyseinen ajanjakso on mielenkiintoinen, sillä tuolloin Venäjän energianhallintaan kytkeytyvä toimijaverkko oli toisenlainen. Balmacedan käyttämä vertauskuva ”tyntä myrslyn edellä” on hyvin kuvaava, sillä vuonna 2014